

Жанна Марфіна

МОТИВ БАТЬКІВСТВА В МОВІ ПОЕЗІЇ ТАРАСА ШЕВЧЕНКА

Номінації, що створюють словесний образ батьківства у творчості Тараса Шевченка, – одні із стрижневих, концептуальних у його поетичному словнику, про що зауважують шевченкознавці (Ю. Гончар, Г. Грабович, В. Пахаренко, Вал. Шевчук).

У мовних образах батьків – батька й матері – поєднано добро й зло: оберігаючи честь родини, мораль та звичаї роду, батьки не зважають на те, що їхні звичаї руйнують долі дітей. Невипадково у поемі «Катерина» неодноразово повторюється сентенція: *Батько, мати – чужі люде,/ Тяжко з ними жити!*

Ставлення до батьків, до їхніх думок, переконань, а ширше – до традицій спілкування в українських сільських родинах шевченківських часів висловлено в усно-розмовних комунікатах на зразок: *Не слухала Катерина/ Ні батька, ні неньки,/ Полюбила москалика,/ Як знало серденько; Кличе мати вечеряти,/ А донька не чує;/ Де жартує з москаликом,/ Там і заночує.* Як бачимо, ключова сема цих висловлень – ‘не слухати’, ‘не чути’. Те саме спостерігаємо й у стереотипізованих характеристиках поведінки батьків, зокрема матері, яка не зважає на почуття доньки, як-от: *Минув і рік, минув другий/ Козака немає;/ Сохне вона, як квіточка, –/ Ніхто не питає./ «Чого в’янеш, моя доню?» –/ Мати не спитала,/ За старого, багатого/*

*Нищечком єднала./ «Іди, доню, – каже мати, –
Не вік дівовати./ Він багатий, одинокий –/ Будеш
пановати»; **Не слухала стара мати,**/ Робила, що
знала;/ Все бачила чорнобрива,/ Сохла і мовчала
(«Тополя»).*

У зображенні постаті кожного з батьків привертає увагу постійний народнопісенний епітет *старий* (рідше *сивий*), що називає ознаку за віком пор.: *Обіззався **старий** батько:/ «Чого ждеш, небого?»* / *Коло його **стара** мати/ Сидить на ослоні.*

У небагатьох творах образи батьків постають в ідилічному контексті: *Біленька хаточка. **Сидить**/ Неначе й досі **сивий дід**/ Коло хатиночки і бавить/ Хорошее та кучеряве/ Своє маленькеє внуца./ І досі сниться, вийшла з хати/ **Веселая, сміючись, мати,**/ Цілує діда і дитя... Або ж: **Сидить батько** кінець стола.*

Поет не лише фіксує етнокультурні смисли буття українського народу, але й оцінює повсякденно-побутові традиції. Він виявляє співчуття до дітей як оповідач з народу, переповідач-споглядальник. Це простежуємо в поемі «Катерина», де оповідач гнівно критикує, картає матір, що зв'язана нутами людського поговору. Пор. такий контекст із народнорозмовним оцінним фразеологізмом-прокльоном: *А жіночки лихо дзвонять,/ Матері глузують,/ Що москалі вертаються/ Та в неї ночують:/ «В тебе дочка чорнобрива,/ Та ще й не єдина,/ А муштрує у запічку/ Московського сина./ Чорнобривого придбала.../ Мабуть, сама вчила...»/ **Бодай же вас, цокотухи,**/ **Та злидні побили,**/ Як ту матір, що вам на сміх/ Сина породила.*

За матріархальною традицією української родини Шевченко робить більший акцент на словесному образі матері. Як уже сказано вище, у поезіях письменника немає розлогих портретних описів. Натомість у центрі твору – побутова ситуація, домашня бесіда. У Шевченкових епічних творах авторська оповідь внутрішньо діалогізована, самодіалогізована. І це засвідчує експресивний синтаксис, а також лексика на позначення стану схвильованості персонажа, внутрішнього психологічного опору обставинам. Так, мати в поемі «Катерина» знає, що дівчина має у певний час виходити заміж, що в хаті мають бути односельці у своїх звичаєвих ролях – старости, світилки, бояри, дружки тощо, тобто учасники весільної церемонії: *Коло його стара мати/ Сидить на ослоні,/ За сльозами ледве-ледве/ Вимовляє доні:/ «Що весілля, доню моя?/ А де ж твоя пара?/ Де світилки з друженьками,/ Старости, бояре?»* Насправді ситуація інша, і це не дає матері, прихильниці, берегині традицій, вибору: вона проклинає дитину (*Проклятий час-годинька,/ Що ти народилась!*), вона ж виражає у пестливих номінаціях, народнопісенних означеннях і ніжне ставлення до доньки, якій, як жінка, співчуває (*Доню моя, доню моя,/ Цвіте мій рожевий!/ Як ягодку, як пташечку,/ Кохала, росила/ На лишенько... Доню моя,/ Що ти наробила?..; Доню моя, доню моя,/ Дитя моє любе!*), вона ж і ословлює у характерних обрядових кліше найбільший біль – не буде кому поховати старих батьків, приборати могилу (*А хто ж мою головоньку/ Без тебе сховає?/ Хто заплаче надо мною,/ Як рідна дити-*

*на?/ Хто посадить на могилі/ Червону калину?/
Хто без тебе грішну душу/ Поминати буде?).*

Роль батька в ситуації прощання з донькою (її благословіння перед виходом з хати) в поемі «Катерина» виписана скромніше: переважають обрядові кліше, утрадиційнені фольклорні звертання, як-от: *Обіззався старий батько:/ «Чого ждеш, небого?»/ Заридала Катерина/ Та бух йому в ноги:/ «Прости мені, мій батечку,/ Що я наробила!/
Прости мені, мій голубе,/ Мій соколе милий!»/
«Нехай тебе бог прощає/ Та добрії люде;/ Молись богу та йди собі – Мені легше буде». У зображеному драматичному моменті вигнання доньки батько постає «охоронцем честі родини», а вся відповідальність за «погане виховання» покритки цілком покладена на матір, тому саме її роль, її словесна поведінка важливіші в цій сцені. Слова ж батька звучать як остаточний присуд.*

Тема-мотив батьківства у мовосвіті Т. Шевченка розгортається й через словесний образ взаємин матері й сина. У винятково народнописенній традиції знайомить поет читачів із персонажами твору «Сова»: *Породила мати сина/
В зеленій діброві,/ Дала йому карі очі/ І чорнії брови.* Основне своє призначення мати бачить у тому, щоб одружити сина (*Найду тобі рівню/
Хоч за морем синім*), щоб радіти потім, живучи в його хаті-раю: *По світлиці походжає,/ Як пава, як пані,/ Та з тобою розмовляє./ В хаті, як у раї!!!
А я сиджу на покуті,/ Тільки поглядаю.*

Із темою материнства пов'язаний мотив очікування матір'ю сина. Чи однакові почуття-переживання у матері й нареченої? Ідилічну ситуацію

увиразнює народнопісенний паралелізм – чекає мати й чекає дівчина: *Понад ставом увечері/ Хитається очерет./ Дожидає сина мати/ До досвіта вечерять./ Понад ставом увечері/ Шепочеться осока./ Дожидає в темнім гаї/ Дівчинонька козака.* Разом і в одночас по-різному мати й дівчина сумують за хлопцем-козаком: *Плаче мати одна в хаті,/ А дівчина в гаї./ Поплакала чорнобрива/ Та й стала співати;/ Поплакала стара мати/ Та й стала ридати.* Отож, для матері – це невимовне горе, а для дівчини молодой – світ не зав'язаний, для неї життя триває, буде ще на її життєвій дорозі кохання.

Суперечливість взаємин між батьками й дітьми (окрім тих, що узагальнено в афористичному вислові *Батько, мати – чужі люде,/ Тяжко з ними жити!*), Шевченко виражає й у глибинно філософській та по-народному простій сентенції: *І молилась, і ридала,/ Кляла все на світі./ Ох, тяжкі ви, безталанні/ У матері діти!*

Отже, у ранній мовотворчості Тараса Шевченка під впливом романтизму переважає фемінна стихія в окресленні теми-мотиву батьківства, що є «індикатором» ставлення митця до світу, його ключових цінностей та орієнтирів. З мовного погляду образи батька й матері виписані в народнопісенному ключі, про що свідчить й характерна епітетика, й етномарковані побутові синтаксичні структури.